– LÄST –

Pusjkins saga som kalejdoskop

Orlov, Janina: *Texten som kalejdoskop: en läsning av A.S. Pusjkins "Sagan om tsar Saltan"*. Åbo: Åbo Akademia förlag, 2005. Diss. ISBN 951-765-266-6

Den som inte hört sagan om tsar Saltan och hans son, den ärbare och mäktige bogatyren furst Gvidon, har en helt förtjusande upplevelse kvar. Tänk att ännu inte ha hört om de elaka mostrarna, den märkliga färden över havet i en tunna, om svanjungfrun Lébed, om furstens ö full av underverk – om ekorren som skalar nötter av guld och den trettiotre man starka riddarhären!

Janina Orlov har ägnat sin doktorsavhandling, *Texten som kalejdoskop*, framlagd vid Åbo akademi, åt en mångsidig läsning och tolkning av Alexandr Pusjkins "Sagan om tsar Saltan" från 1831. Eftersom Orlov är både slavist och litteraturvetare och här skriver på svenska har boken förutsättningar att nå en bredare målgrupp och alldeles särskilt dem som av olika skäl är intresserade av sagor, rysk litteratur och litteraturvetenskap företrädd av namn som Jakobson, Gasparov och Lotman. Sagans hela text, omfattande knappt tusen versrader, ingår som ett appendix i avhandlingen, både på ryska och i svensk tolkning av Janina Orlov och Ulf Stark. Den svenska tolkningen finns också sedan tidigare utgiven som bilderbok, illustrerad av Daniel Egnéus.

Idag finns en postsovjetisk kritik som gör upp även med Pusjkin, men för ryska skolbarn och flertalet vuxna läsare är han fortfarande en högst angelägen författare som citeras med uppskattning och kärlek. Att få en känsla för Pusjkins egenart kan dock vara svårt för den som är hänvisad till svenska översättningar. Därför är Orlovs och Starks tolkning av "Sagan om tsar Saltan" en bedrift. Den är livfull och rytmisk, piggt rimmad, och så rolig och färggrann i sina beskrivningar att man strax vill leta rätt på ett barn att läsa högt för. Orlovs råd till läsaren att börja med sagan i appendixet bör följas!

Inom Pusjkins författarskap tillhör hans sagor den del som minst studerats. Ändå kan Orlov nämna närmare trettio olika tidigare studier i ämnet som bakgrund för sitt eget arbete, som utgör den första längre monografiska studien av en av sagorna. Men även om avhandlingen är en monografi är den långt ifrån enhetlig utan erbjuder en mångfald av läsningar och olika perspektiv ur vilka texten belyses. Detta är också vad titeln, *Texten som kalejdoskop*, syftar på. Ordet kalejdoskop betyder just att "se en skön form", påpekar Orlov. Om och om igen erbjuder kalejdoskopet nya vackra mönster uppbyggda av samma olikfärgade glasbitar, när man vrider på det.

Orlov utgår från slutsatserna i sin opublicerade licentiatavhandling från 1991 om just "Sagan om tsar Saltan", nämligen att den kan läsas både som renodlad underhållning och som allegori. Syftet blir nu att presentera en tolkning av texten och att

knyta an den till Pusjkins poetiska mytologi. De teoretiska och metodiska utgångspunkterna som presenteras inledningsvis finns i Roman Jakobsons och Boris Gasparovs definitioner av begreppen poetisk mytologi och poetisk myt. I en viss författares poetiska myt blir en rad komponenter av betydelse – livserfarenheter, åsikter och litterära impulser. Även biografin är alltså intressant här.

Avhandlingens första delar tar upp den tidigare forskningen om ”Sagan om tsar Saltan”, sagans bakgrund, tillkomst och mottagande samt dess ställning och funktion i Pusjkins diktning och berättande. Tempot är högt och framställningen informativ, men kopplingen till de följande tematiska läsningarna, som är avhandlingens egentliga ärende, görs inte alltid klar. Dessa tar sedan upp de förvanskade brevens roll i sagan och därmed även förhållandet mellan muntligt och skriftligt. Därefter studeras fadern (tsar Saltan), sonen (furst Gvidon) och förhållandet dem emellan. Slutligen tas den petrinska mytbildningen upp, dvs. de mer eller mindre fördolda allusioner till Peter den store som förekommer i flera av Pusjkins texter. Här läses sagan ur ett samtidsrealistiskt och biografiskt men även allegoriskt perspektiv, där den uppfattas som en familjekrönika om en far och en son, och där det finns en undertext som visar inte bara på Peter den store utan också på delar av den ryska historien och på Pusjkins förlorade paradis Tsarskoje Selo.

I det sista sammanfattande kapitlet lyfts viktiga poänger fram, bland annat den att sagans linjära – inte cirkulära – riktning anknyter den till det moderna berättandet. Furst Gvidon, sonen, återvänder inte hem enligt undersagans traditionella mönster utan skapar sig i stället ett nytt hem i sitt nya rike på ön, dit fadern till sist kommer för att besöka honom. Dessutom betonar Orlov den metapoetiska tolkningen av sagan, där den läses som en gestaltning av diktens uppkomst. Hon visar även på möjligheten till olika tolkningar av sagans slut, där de elaka mostrarna skickas tillbaka till sin gamla värld från furst Gvidons underbara och nya ö. Innebär det att de blir bemötta med barmhärtighet? Eller innebär det enligt en allegorisk läsart tvärtom en bestraffning eftersom de skickas tillbaka till det gamla stagnerade riket (läs Moskva och jämför furstens ö med det progressiva Sankt Petersburg)? Effekten av att båda läsarterna är möjliga blir kalejdoskopisk, skriver Orlov, och återknyter till avhandlingens titel.

Tanken på en kalejdoskopisk text och läsupplevelse är mycket sympatisk och idémässigt givande, och vad jag förstår helt originell. Men för läsaren blir det förvirrande när både Pusjkins text och läsupplevelsen och senare även effekten av de olika möjliga läsarterna liknas vid ett kalejdoskop. För att få tanken på kalejdoskopet att fungera metodiskt och inte bara som en suggestiv metafor skulle den behöva en teoretisk grund och en mer konsekvent tillämpning.

I ett kalejdoskop kan man ju aldrig se mer än ett mönster samtidigt. För att se nästa måste man vrida på röret och då försvinner det vackra mönster man nyss såg. En del av de läsningar och tolkningar av ”Sagan om tsar Saltan” som Orlov visar på förefaller just på det viset vara svåra eller omöjliga för läsaren att hålla kvar i blickfältet samtidigt. Hur förhåller då de här läsarterna sig till varandra? Befinner de sig på olika strukturella nivåer i texten? Eller beror de av olika teoretiska utgångspunkter? En mer klargörande disposition och inte fullt så snabba rörelser med kalejdoskopet skulle ha varit till hjälp. Men Orlov beskriver medvetet sin läsart som eklektisk och menar att det här gäller att registrera iakttagelserna från

ett arbete som pågått en längre tid. Just ett register saknas emellertid, och det är synd, eftersom det hade underlättat mycket för läsaren att enkelt kunna nå viktiga namn och nyckelord.

Själv uppskattar jag mest den symboliska läsningen av sagan, där den tolkas som en berättelse om en uppväxt, frigörelse och mognad, klädd i klara ryska färger av blått och guld, prydd med tinnar och torn och med äventyrliga färder över havet Okijan. Likaså övertygande är avsnittet om statylikheten hos tsar Saltan, då han förstenad av sorg gång på gång förblir sittande på tronen och inte kommer sig för med att resa till den underbara ön. Den metapoetiska läsningen är också intressant och kunde gärna ha fått vara utförligare. Detsamma gäller diskussionen kring muntligt och skriftligt och brevets dokumentära funktion i litteraturen. Men andra läsare, som framför allt intresserar sig för rysk historia eller Pusjkins verk, finner förmodligen att just den allegoriska och historiska läsarten är den mest intressanta. Läsare från olika sammanhang kommer bokstavligen att fästa sig vid olika sidor i Orlovs avhandling.

”Tillsammans med berättaren lämnas läsaren i sagans slut i ’det nya riket’ där festen fortfarande pågår”, skriver Orlov som kommentar till det formelartade folksageslutet i ”Sagan om tsar Saltan”. Detsamma kan sägas om läsningen av hennes monografi: man stänger den med en stark känsla av att tolkningarnas fest går vidare och att kalejdoskopet vrider sig ännu ett varv därinne.

Helena Bodin

Från ’lappromantik’ till vardagsrealism

Samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur på 1900-talet

Lindskog, Gerda Helena: *Vid svenskhetens nordliga utposter. Om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet.* Lund: BTJ Förlag, 2005.
ISBN 91-7018-553-0

Vid svenskhetens nordliga utposter. Om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet är en undersökning av 135 barn- och ungdomsböcker där samer förekommer. Gerda Helena Lindskog presenterar dessa litterära verk, publicerade mellan 1886–1995 och skrivna av icke samiska författare, mot bakgrunden av den politiska och ideologiska synen på samerna i Sverige.

Vid svenskhetens nordliga utposter ger följaktligen en mycket god inblick i förhållandet mellan politisk ideologi och litteratur. Hon relaterar även till aktuell forskning om litteratur och författarskap.

I litteratur såväl som i många andra sammanhang har det länge varit andra än samerna själva som har talat för och om samerna. Samepolitiken i Sverige under 1900-talet har utvecklats från paternalism,

segregering och assimilering till att betrakta samerna som en minoritet likställd den svenska befolkningen. Denna utveckling i den politiska debatten och i synen på samerna avspeglas i litteraturen, och undersökningen av Lindskog visar tydligt hur barn- och ungdomslitteraturen har påverkats av tidsandan.

Hon för läsaren på en resa i tiden som börjar vid förra sekelskiftet, då Norrland blir en del av Sverige i Sörlänningarnas medvetande och hjärta. Missionärer och artister på upptäcktsresa lämnar sina spår i barn- och ungdomslitteraturen liksom den kulturhierarkiska paternalismen och den s.k. lapp-skall-vara-lapp-politiken.

Resan fortsätter och läsaren förs till 1900-talets andra hälft. Denna tid karaktäriseras av intensiva sociala och ekonomiska förändringar i Sápmi-Sameland. När det gäller barn- och ungdomslitteratur är det först och främst kraven på författarna som förändras och förstärks. Förstahandskunskaper och självupplevda situationer värderas högre än förr, och krav på realism och autenticitet ger upphov till vardagliga och realistiska skildringar om samebarn och om samernas situation.

Den presentation av barn- och ungdomslitteraturen som Lindskog har valt att ge läsaren belyser, genom att hålla i den historiska tråden, vilka frågor som var relevanta vid respektive perioder. Skoldebatten, högst prioriterad under lapp-skall-vara-lapp-politiken, utspelade sig inte bara på den politiska scenen, utan också i skildringar om samer som i bl.a Elise Söderlunds *Familjen Barren: berättelse för ungdom* från 1905. Andra exempel är sociala frågor som alkoholmissbruket som får sin plats i litteraturen med t.ex. författaren Märta Edquist (1917), eller hur man efter andra världskriget börjar skriva mer öppet om rasism som i *Helen och lappflickan*

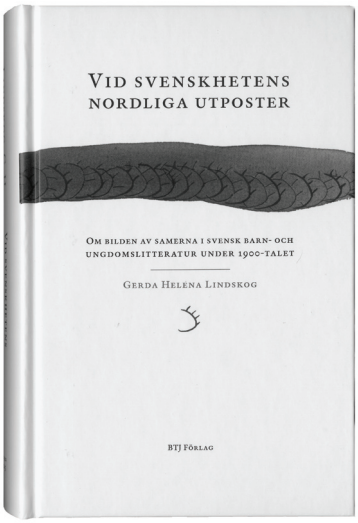

Omslagsbild: Britta Marakatt-Labba. Omslagslayout: Rickard Hansson.

(1950) av Inger Brattström. Ett annat exempel är hur den hittills tabubelagda frågan om fördomar i barn- och ungdomslitteraturen väcks under 1990-talet av författare som Örjan Persson med *Vargspåret* (1993).

Även klassiker som *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907) av Selma Lagerlöf får ny innebörd i ljuset av lapp-skall-vara-lapp-politiken. På samma sätt illustrerar de ändringar som skett i *Läsebok för folkskolan* hur synen på samerna utvecklades i de olika upplagor som publicerades mellan 1868 och 1938 – och avspeglar därmed den tidens politiska diskurs om samerna.

Mot bakgrund av dessa aspekter förefaller det nödvändigt att studera litteraturen om samerna i ett politiskt och ideologiskt sammanhang. Ändå har vi fått vänta länge innan en författare tog sig an denna svåra uppgift och lyckas återskapa den kontext som utformat bilden av samerna. Lindskog ger läsaren möjligheten att förstå hur denna diskurs uppstod och hur den har bidragit

till att framställa samerna på ett visst sätt. Författarna till barn- och ungdomsböcker blev i många fall de som bidrog till att upprätthålla den diskurs som rådde i samhället då, och i vissa fall de som började ifrågasätta den.

Som Lindskog påpekar i sin bok är de allra flesta barn- och ungdomsböcker skrivna av svenska författare utgivna före 1970. Endast 22 av de 135 som undersökningen berör är utgivna efter 1970. Detta kan tolkas i enlighet med Lindskog som en konsekvens av att kravet på autenticitet och trovärdighet har avskräckt författare från att våga beskriva främmande miljöer. Till detta måste tilläggas att minskningen av böcker om samerna sammanfaller med en ökning av böcker skrivna av samer. Samisk litteratur fick ett genombrott på 1970-talet, en tid av intensiv politisk aktivitet och medvetenhet. Detta kan direkt jämföras med minskningen av böcker om samer skrivna av icke-samer, vilket även avspeglar den utveckling som präglade det samiska samhället, nämligen att samerna tar och (äntligen) får ett större utrymme i politiska och kulturella sammanhang.

Lindskog fäster vid flera tillfällen uppmärksamheten på vilka konsekvenser samepolitiken har haft för samerna, när det gäller t.ex. skolundervisning. Boken skapar behovet av en dylik konsekvensanalys av barn- och ungdomslitteraturen för samerna. Som författaren påpekar fick ”alla vi som under vår uppväxt mötte samer i svenskspråkig barnlitteratur (…) med oss en bild som, hur trevlig den än må ha varit, är, om inte rasistisk så åtminstone starkt fördomsfull” (s. 374). Även idag möter man attityder och inställningar som säkerligen härstammar från denna bild. Litteraturen som barn och ungdomar läser har en klar inverkan på hur de föreställer sig de människor och situationer de möter. Detta gäller inte minst för den samiska minoriteten som sällan synliggörs i samhället och som dessa barn och ungdomar endast återfinner i böcker. Det är dessa föreställningar som samerna har fått möta och bemöta, och som det fortfarande idag finns spår av.

Vid svenskhetens nordliga utposter är nämligen en bok om Sverige snarare än om samerna. Lindskogs undersökning avspeglar vilka frågor som var viktiga vid olika perioder under 1900-talets Sverige: synen på Norrland, synen på minoriteter (finländare, tornedalingar, samer), vikten av en nationell identitet samt sociala värderingar.

Boken är betydelsefull för alla litteraturintresserade som kommer att få insikt i de yttre faktorer som påverkar författarskap. *Vid svenskhetens nordliga utposter* är också en bok som har ett brett användningsområde i klassrummet. Lindskog ger en mycket bra överblick av samernas situation under 1900-talet, vilket ger boken en större dimension och gör den till en god informationskälla för den som vill veta mer om samepolitiken i Sverige under 1900-talet. Boken får också stor relevans därigenom att den väcker tankar om litterära verks påverkan på barn och ungdomar.

Men *Vid svenskhetens nordliga utposter* förtjänar uppmärksamhet först och främst för att den synliggör en del av svensk historia som länge mörklagts och som fortfarande till stor del saknas i de flesta historieböcker.

Coppélie Cocq

Censurerade pistoler och en randig strumpa åt den tyska Pippi, men inga koriga tjurar...och inga tjuriga kor heller!

Astrid Surmatz: *Pippi Långstrump als Paradigma. Die deutsche Rezeption Astrid Lindgrens und ihr internationaler Kontext.* A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 2005 (Beiträge zur nordischen Philologie nr 34). 617 s. ISBN 3-7720-3097-1

Astrid Surmatz, fil dr, docent i skandinavisk litteratur i Köln lade 1997, efter en rad publikationer kring nordisk barnlitteratur och inte minst Astrid Lindgren, fram sin avhandling *Pippi Långstrump als Paradigma. Die deutsche Rezeption Astrid Lindgrens und ihr internationaler Kontext* vid den filosofiska fakulteten i Göttingen. Först 2005 publicerades avhandlingen som en del av serien ”Beiträge zur nordischen Philologie”, utgiven av det schweiziska sällskapet för skandinaviska studier.

Generellt har det än så länge funnits tämligen få omfattande tyska forskningsstudier kring just översättning och reception av skandinavisk barn- och ungdomslitteratur i Tyskland. Surmatz syfte var nu att utarbeta huruvida översättningen och receptionen av Pippi Långstrump speglar förändringar av det tyska men även det svenska barnlitterära landskapet. Dessutom sätter Surmatz ingreppen som gjordes i de tyska översättningarna i kontext med Pippi Långstrumps internationella reception. Pippi är perceptionen av det fria barnet och den perfekta projektionsytan för de mest olika samhälleliga föreställningar. Därför bokens titel: Pippi som ”Paradigma”, vilket innebär hennes exemplariska och genom tiderna skiftande betydelse för den (och inte bara den) tyska barnlitteraturen.

Studien är välskriven, informativ och ger en djup inblick i många små detaljer av den starkaste flickans översättningshistoria i den vida världen – och alla förändringar som världen inneburit.

Boken är uppdelad i fem kapitel (inklusive litteraturförteckning). Efter inledningen och en översikt över forskningslitteratur kring Lindgren behandlar Surmatz barnlitteraturens och därmed även barnlitterära översättningars särställning i det allmänna litterära systemet. Barnlitteraturen inklusive dess översättningar utsätts för samhällets normföreställningar, dess litterär-estetiska syn och pedagogiska åsikter. Översättarna, inte minst förläggarna och gamla konventioner har mer makt än utgångstexten. Frågan huruvida de vuxna tycks behöva anpassa texten till behoven och den kognitiva förmågan av den implicite barnsliga läsaren är avgörande för berättarperspektivet. Och det är översättarinstansen som, särskilt i den tyska Pippi-översättningen och dess första omarbetning 1957, anklagas för att ha gett upp utgångstextens barnperspektiv till förmån för ett större vuxenperspektiv. Denna hantering av Astrid Lindgrens barnperspektiv kan mycket väl stå för ett lands rådande syn på barn.

I andra kapitlet står den tyska receptionen av Pippi Långstrump i fokus. Här börjar Surmatz med den konkreta textanalysen. Hennes granskning bygger på närläs-

ning och jämförelse av utvalda citat ur den tyska Pippi-översättningen från 1949 och dess omarbetade versioner från 57, 65, 68 och 88. Särskilt genom jämförelsen av de olika versionerna och Surmatz fokusering på utvalda textutdrag och deras reception genom tiderna blir olika barnlitterära och pedagogiska tendenser tydliga. Analysen gäller pedagogiska ingrepp, ingrepp som Surmatz lite ironiskt kallar för 'beskyddande för de unga läsarnas kroppsliga välbefinnande', hierarkiseringstendenser mellan barn, föräldrar och respektpersoner, utplånande av erotiska antydningar och anspelningar på könsroller, den exotiska aspekten av Pippis lögnhistorier, bearbetningen av burleska element och sist men inte minst politiska anspelningar. Med hänsyn till dessa kriterier kom Surmatz fram till flera reduktionsdrag i den tyska översättningen. Till exempel reduceras absurd komik, persiflage och satiriska inslag, ordlek, subversivitet och inte minst samhällskritik. På grund av en antipati mot krigsleksaker och vapen i barnlitterära skildringar och dessutom ett större pedagogiskt tonläge är den tyska scenen på vinden tydligt nerkortad: Thomas (på tyska) och Annika får inga pistoler av Pippi och i Pippis mun läggs till och med de pedagogiska orden att pistoler inte är någonting för barn. Surmatz anser att det innebär en viss naivitet att en rövarpistol utifrån en antipati mot krigsförhärligande laddas upp till en sådan pedagogisk grad. Scenen med korna har blivit av med sin humor och ordens lekfullhet, den tyska översättaren lät inte kor vara tjuriga och tjurarna vara koriga, utan lät alla kor bara vara trilska. Både det småprovocerande rollbytet och Pippis ironiska funderingar över ett sådant byte har tagits bort. Att Pippi i den tyska versionen fick en randig strumpa i stället för den på svenska bruna, beror på möjliga konnotationer med nationalsocialismen.

De tyska versionerna visar en tydlig tendens att hierarkisera mellan barn och vuxna och Lindgrens barnperspektiv i berättandet förminskas. Det finns i översättningarna många ingrepp som reducerar Lindgrens karaktäristiska blandning mellan fantasi och verklighet, vilket tyder på ett slags tvivel på barns förmåga att skilja mellan fantasi och verklighet.

Även en redogörande analys av de tyska och svenska recensionerna ägnas stort utrymme i avhandlingen. Den mest påfallande skillnaden är, att de tyska recensionerna lade mer vikt på de pedagogiska än på de litterära aspekterna av barnlitteraturen. Tyskarnas förhärskande litteraturpedagogiska diskurs liksom deras syn på barn, är inskrivna i både recensioner och översättningar.

I tredje kapitlet undersöker Surmatz den internationella Pippi-receptionen och huruvida den ger bevis på observerade tendenser av den tyska översättningen. I Skandinavien och England är ingreppen mindre än i Amerika och Frankrike. Surmatz lyckas tydliggöra hur hanteringen av Pippi-översättningar hänger ihop med ett lands rådande normer och barndomsdiskurser. Till exempel var smuts och 'orena' djur i Frankrike mest tabuiserade och skulle helst inte finnas i barnlitteratur. Därmed var ingreppen i utgångstexten vid sådana, ”för smutsiga” textställen störst. Pippi fick (och får fortfarande) inte ens heta Pippi, på grund av möjliga konnotationer mellan ordet Pippi och urin. I stället blev hon till en Fifi(bella). Dessutom gjordes inslagen av fantastiska element i den franska versionen mer realistiska vilket fick till följd att Pippis överlägsenhet försvagades.

Astrid Lindgrens barnperspektiv har i många länder blivit offer för moraliska översättarinstanser. I den amerikanska Pippiöversättningen var strävan efter ett korrekt

språk stort. Det finns ingen Pippi som inte kan stava rätt. ”Negrer” blev bl.a. i USA, England och även i den franska nyöversättningen ”kannibaler”, för att dämpa socialt sprängämne.

Fjärde kapitlet börjar med en sammanfattning över Pippis gestaltning genom olika media i olika länder. Sedan placeras hon återigen i en internationell kontext (här tillkommer översättningar till språk som turkiska, ryska, indonesiska eller japanska).

Slutligen har Surmatz kommit fram till att de olika ländernas översättningar, bearbetningar och nyöversättningar tydligt speglar förändrade litterära konventioner, förändrade uppfostringsmönster och en förändrad syn på barn. Främst varierade inställningarna till utgångstextens identifikationsmöjligheter för barn och dess litterärestetiska och pedagogiska påverkan på skiftande översättningskonventioner.

Surmatz avhandling är en spännande, underhållande och ärlig granskning av Pippis översättningshistoria. Trots delvis absurda ingrepp har även den översatta Pippi lyckats vända barnlitteraturen upp och ner i många länder.

Boken kan rekommenderas både till tyskar som i efterhand vill skämmas över nu oförståeliga översättaringrepp eller svenskar som vill veta mer om utländska övergrepp på deras starkaste flicka.

Avslutningsvis måste jag nämna att Surmatz bok i junidagarna (av forskningsinstitutet för kultur och historia i Amsterdam) utav 1500 publikationer har utvalts till en av de fem bästa mellan 2003 och 2005. Grattis!

Ursula Böhm

Inte bara pojkar bakom riddarhjälmens visir

Om könsöverskridning i svenska ungdomsromaner

Maria Österlund. *Förklädda flickor. Könsöverskridning i 1980-talets svenska ungdomsroman*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 2006. Diss Åbo. 374 s. ISBN 951-765-300-X

I slutet av 1970-talet trädde en ny gestalt med gamla anor in i svensk ungdomslitteratur. Under ett decennium dök flickor förklädda till pojkar upp i ett tiotal böcker för att sedan försvinna ur den svenska ungdomsbokens motivsfär. Genom flickornas anammande av en pojkförklädnad skapades en tvetydig karaktär där egenskaper som traditionellt associerats med antingen pojkar eller flickor blandades. Bakom riddarhjälmens visir eller med Robin Hoodhatten nedtryckt över pannan tänjde de förklädda karaktärerna på flickrollens gränser och utmanade fördomar om könens natur.

Förekomsten av flickor i pojkkläder har fått förhållandevis mycket uppmärksamhet inom svensk forskning. Först i och med Maria Österlunds doktorsavhandling *Förklädda flickor* har motivet emellertid belysts mer grundligt. Med avstamp i feministisk teori diskuterar Österlund den litterära flickskildringens förutsättningar och hur

könskonstruktionen gestaltas i texter som innehåller en förklädd flicka. Analysmaterialet består av elva romaner av åtta författare. De flesta är välkända böcker från den barnlitterära kanons mittfåra som Maria Gripes skugg-tetralogi och Peter Pohls *Janne, min vän*, men även några texter som mer sällan diskuterats inom forskningen lyfts fram. Infogandet av Hans-Eric Hellbergs *Love love love* och Cannie Möllers *Stortjuvens pojke* utgör en intressant breddning av materialet. I sina analyser visar Österlund hur bland annat valet av genre och berättarperspektiv skapar varierande möjligheter för att gestalta flickan i pojkkläder. Tidigare diskussioner av förklädnadsmotivet i 1980-talets ungdomsbok har vanligtvis fokuserat på den förklädda flickans roll som könsöverskridare och motivets emancipatoriska inslag. Även Österlund uppmärksammar dessa aspekter, men förhåller sig på samma gång kritisk till den ensidigt positiva tolkningen. Hur radikal var egentligen användningen av förklädnadsmotivet i 1980-talets ungdomsroman? frågar hon i avhandlingens inledning. Förmår karaktärerna att bryta sig ur den kringskurna flickrollen eller bekräftas endast den rådande könsordningen? Det utgör några av undersökningens huvudfrågor.

Den första delen av avhandlingen består av en genomgång av feministisk teoribildning och forskning runt flickskildringar i litteraturen. I förklädnadsmotivet löper trådar från olika forskningsinriktningar samman och Österlund analyserar dess kopplingar till exempel queerteori, crossdressing- och androgynitetsdiskussioner. Hon uppvisar en bred beläsenhet och redogör på ett kompetent sätt för de olika teoribildningarna. Ibland blir dock diskussionerna av såväl teori som tidigare forskning väl generaliserande. Vid flera tillfällen hävdar Österlund till exempel att 1980-talet brukar betecknas som ett männens decennium i den svenska ungdomslitteraturforskningen. Hon underbygger påståendet med en hänvisning till endast en studie, Ulla Lundqvists *Tradition och förnyelse*. Som Österlund själv påpekar finns det texter som ger en annan bild av decenniet, men trots det fortsätter hon att hävda Lundqvists historieskrivning som den allmänt accepterade. Det skapar en skev bild av forskningsläget. Jag undrar även varför inte de studentuppsatser som behandlar förklädnadsmotiv och könskonstruktion i de diskuterade verken nämns. Problematiken blir särskilt brännande i avsnitten om Missne och Robin, där Österlunds resonemang bitvis är närmast identiska med framför allt Titti Perssons påbyggnadsuppsats men också min egen magisteruppsats om Inger Edelfeldts flickskildringar. Trots att man inte har skyldighet att vara inläst på denna typ av material finns det en tradition inom svensk barnlitteraturforskning att referera till studentuppsatser. Speciellt när man behandlar mindre uppmärksammade författare som Edelfeldt finns det skäl att även titta på detta material.

Avhandlingens stora behållning utgörs av de engagerade och emellanåt provokativa textanalyserna. Analyserna vilar på en gedigen teoretisk grund och den feministiska utgångspunkten kombineras på ett konstruktivt sätt med narratologi och karnevalsteori. De olika infallsvinklarna verkar korsbefruktande och utgör goda verktyg för att klargöra flickskildringens villkor. Särskilt intressant är diskussionen runt hur berättartekniken påverkar gestaltningen av den förklädda flickan. Österlund visar övertygande att beroende på vilket perspektiv som väljs skapas olika typer av berättelser och skildringen av flickan i pojkförklädnad blir mer eller mindre tvetydig. I synnerhet då flickan gestaltas genom

en annan karaktär iscensätts ett spel med könens tecken. Genom den förklädda flickans närvaro blottläggs de spänningar som finns inom och mellan könen, och könets performativa natur synliggörs.

När Österlund reflekterar över hur författarens kön påverkar flickskildringen blir dock diskussionen mer problematisk. Framför allt påståendet att Mats Wahl i *Anna-Carolinas krig* och Ulf Stark i *Dårfinkar och dönickar* skapar kvasifeminina flickor för att de själva är män, är dåligt underbyggt. Den kontroversiella slutsatsen tycks främst grundas på enstaka fraser ur texterna eller stereotypa uppfattningar om manligt och kvinnligt skrivande. Oavsett vad man anser om exempelvis Wahls lakoniska och handlingsorienterade berättarstil är det emellertid tydligt att det är ett medvetet stilval och inte en reflexion av författarens omedvetna projektion av manliga värderingar. Inte heller är Anna-Carolinas beskrivning av sig själv som ”högbarmad” nödvändigtvis ett uttryck för den manliga författarens objektifierande blick. Möjligen kan sådana uttalanden tolkas som att protagonisten har internaliserat en manlig blick, men att utifrån detta dra slutsatser om den biografiske författaren känns spekulativt. Därtill kan man ifrågasätta om det överhuvudtaget är möjligt att förena normativa uttalanden om det ”flickspecifika” med ett queerperspektiv. Österlund tycks i analyserna av Wahls och Starks texter förutsätta att det endast finns ett sätt att vara flicka; en ståndpunkt som hon i andra delar av avhandlingen tar avstånd ifrån. Att kritisera författare för att de inte skildrar tillräckligt flickaktiga flickor i en undersökning vars syfte sägs vara att undersöka grumlandet av kön framstår som minst sagt motsägelsefullt.

Genom pojkförklädnaden vinner flickan en ökad rörelsefrihet och en möjlighet att utforska okända sidor av sig själv. Vad händer då med den nya självständigheten efter att förklädnaden övergivits? Österlund konstaterar att flickorna antingen dör i böckernas slut eller ”återanpassas till kjolstadiet”. Hon menar att texterna som bäst stannar vid att gestalta en emancipatorisk potential och i den mån en frigörelse skildras kommer den bara till uttryck på en individuell nivå. Det är en intressant iakttagelse som nyanserar tidigare forskning. Däremot undrar jag vad som egentligen avses med en emancipatorisk text. Och emancipation för vem? I diskussionen av Harry Kullmans *Stridshästen* påstår Österlund exempelvis att en text där den förklädda flickan dör inte kan vara emancipatorisk. Här tycks emancipation likställas med frigörelse för flickan. *Stridshästen* är dock en text som huvudsakligen problematiserar olika manlighetsideal och kritiken mot den patriarkala könsordningen gestaltas just genom de förklädda flickornas tragiska öden. Det är en bok som eftersträvar att väcka medvetenhet om klass- och könsideal, och hur destruktiva dessa kan vara för både kvinnor och män. Är inte det emancipatoriskt?

Förklädda flickor är en välskriven och spännande, men ibland ojämn avhandling där insiktsfulla och initierade analyser varvas med relativt obearbetade resonemang. De mer onyanserade partierna bör dock inte skymma Österlunds övervägande intressanta och inspirerande diskussioner. Äntligen har 1980-talets förklädda flicka fått den uttolkare hon förtjänar!

Maria Andersson

Barnboken har tidigare publicerat en artikel där Mia Österlund redogör för en del av sin avhandling; ”Den förklädda flickan i emancipationens tjänst”, *Barnboken* 2002:1.